

доказывания по уголовному делу // Вестн. Томск. гос. ун-та. - Право, 2011. - № 2. - С. 12-31.

4. Когутич І.І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / І.І. Когутич. - К., 2010. - 39 с.

5. Когутич І. І., Нор В. Т. Використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ: наук.-практ. посібник. - Львів, Київ: Тріада плюс, Алерта, 2010. - 428 с.

6. Корчагин, А. Ю. Организационно-тактические и методические основы криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел : дис. ... д-ра юрид. наук / А. Ю. Корчагин. - Краснодар, 2008. - 355 с.

7. Неймарк М.А. Проблемы теории и практики расследования хищений денежных средств в сфере банковского кредитования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М. А. Неймарк.- Барнаул, 2006. - 26 с.

8. Россинский С. Б. Обыск в форме специальной операции: учеб. пособ. для вузов / С. Б. Россинский / под ред. В. Н. Григорьева. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. - 99 с.

9. Руководство для государственных обвинителей: криминалистический аспект деятельности / под ред. О. Н. Коршуновой. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. - 320 с.

10. Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики: учеб. пособие / С. Ю. Якушин. — Казань: Казан. ун-т, 2010. - 178 с.

УДК 343.14+343.132

Терещенко Ю. В., ст. викладач кафедри досудового розслідування ННІ підготовки фахівців для підрозділів слідства та кримінальної міліції НАВС, к.ю.н.

Слідчі (розшукові) дії як різновид процесуальних дій

У даній статті досліджені слідчі (розшукові) дії як різновид процесуальних дій. Аргументовано їх місце і значення у процесі доказування у кримінальному провадженні.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, процесуальні дії, розслідування кримінальних правопорушень, процесуальна діяльність слідчого, виявлення, дослідження, фіксація й вилучення доказів, допит, слідчий експеримент.

В данной статье исследованы следственные (розыскные) действия как вид процессуальных действий. Аргументировано их место и значение в процессе доказывания в уголовном производстве.

Ключевые слова: следственные (розыскные) действия, процессуальные действия, расследование уголовных правонарушений, процессуальная деятельность следователя, выявление, исследование, фиксация и изъятие доказательств, допрос, следственный эксперимент.

This article is devoted to the investigation acts as a kind of procedural actions. Reasoned their place and meaning in the process of proof in criminal proceedings.

Keywords: investigation actions, judicial actions, investigations of criminal offences, judicial activity of investigator, exposure, research, fixing and exception of proofs, interrogation, inquisitional experiment.

Постановка проблеми. Однією з новел чинного кримінального процесуального кодексу України (далі КПК) стала поява порівняно нового інституту слідчих (розшукових) дій, норми якого передбачають суттєві зміни щодо порядку проведення слідчих дій та нові слідчі дії. Незважаючи на існуючі праці з вказаного питання, досі точаться дискусії щодо визначення поняття «слідча дія», тим більше щодо нового поняття «слідча (розшукова) дія», їх системи та відмінності від інших процесуальних дій на стадії досудового розслідування,

особливо з огляду на чинний КПК України. Вказане питання досі залишається актуальним й потребує свого якнайскорішого вирішення задля правильного розуміння генезису і сенсу вказаних норм з метою осмисленого та якісного їх здійснення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням слідчих дій приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці Ю.П. Аленін, В. П. Бахін, В.І. Галаган, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, Н. С. Карпов, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, С.А. Шейфер, В.І. Шиканов та інші вчені-процесуалісти і криміналісти. Проте, достатньої уваги дослідників інститут слідчих (розшукових) дій досі не привернув, тому вказані норми КПК України потребують їх вивчення та дослідження з метою розробки рекомендацій для практичних працівників органів досудового розслідування щодо правильного проведення слідчих (розшукових) дій з метою формування міцної доказової бази у кримінальному провадженні.

Метою статті є розгляд питань щодо поняття, сутності та природи слідчих (розшукових) дій.

Внесення змін до КПК України (1960 року) перебувало на порядку денному вже багато років, оскільки на протязі більш ніж півстоліття існуючі норми вже застаріли й стримували кримінальний процес, не даючи йому змогу розвиватися у прогресивному й демократичному напрямі, в якому більшого захисту зазнавали б права і законні інтереси людини. Чинний КПК України порівняно з його попередником значно просу-нувся вперед, врахувавши прийняті в країнах розвиненої демократії цінності, перш за все, повагу до основоположних прав і свобод людини.

Чинний КПК України суттєво змінив порядок кримінального провадження, переорієнтувавши його не на досягнення об'єктивної істини, а на захист прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина (ст. 2 КПК України – завдання кримінального провадження).

Сучасні умови практичної діяльності вимагають від практичних працівників органів досудового розслідування досконалого знання норм КПК України не лише для боротьби зі злочинністю, а насамперед для реального забезпечення прав людини. Все зазначене набуває важливого значення ще й тому, що зараз за умов організованої злочинності та розвиненої корупції злочинці достатньо обізнані щодо процедури досудового розслідування і судового розгляду, активно протидіють їх здійсненню.

Слідчі (розшукові) дії є основним способом збирання доказів, на підставі яких при досудовому розслідуванні встановлюються всі обставини кримінального правопорушення і приймаються процесуальні рішення, що визначають подальше спрямування кримінального процесу. Саме слідчі (розшукові) дії та їх результати є основою побудови доказової бази, їх проведення складає зміст досудового розслідування. Діяльність слідчого щодо встановлення обставин злочину і причетних до нього осіб, складання ним обвинувального акту є визначальною обставиною у вирішенні питання, чи будуть підстави для судового розгляду, для промов державного обвинувача і виступів захисника. З наведеного стає зрозумілим важливе значення правильного розуміння поняття та сутності слідчих (розшукових) дій, їх змісту, необхідність вдосконалення їх правового та організаційного забезпечення, тактики проведення окремих з них.

Природньо, що всі дії слідчого є діями процесуальними. Тому про слідчі дії є сенс говорити лише у тому випадку, якщо вони опосередковані у кримінальному процесуальному законі.

Вперше в чинному КПК України наведено законодавче визначення слідчих (роз-

шуканих) дій як спрямованих на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні (ч.1 ст. 223 КПК), що можна вважати позитивним кроком законодавця. У правовій літературі існують різні погляди щодо поняття слідчих дій. Наведемо лише основні з них.

Так, одні автори розглядають це поняття в широкому змісті, вважаючи, що під слідчими діями можна розуміти всі процесуальні дії, які проводить слідчий [1, с. 59]. Ця думка впливає з того, що при розслідуванні кримінальних правопорушень слідчий виконує дії та ухвалює рішення, передбачені або зумовлені кримінальним процесуальним законом.

Більшість науковців використовує термін «слідча дія» у більш вузькому розумінні, вважаючи, що будь-яка слідча дія є процесуальною, однак, не кожна процесуальна дія є слідчою. Ряд авторів вважають слідчими ті процесуальні дії, за допомогою яких виявляються, закріплюються і перевіряються докази [2, с. 108]. У цьому визначенні підкреслюється специфічна спрямованість дії на збирання доказів, згідно з якою вона і вважається слідчою, але не проводиться розмежування слідчих та інших процесуальних дій, також спрямованих на збирання доказів.

Під слідчими діями у криміналістичній та кримінально-процесуальній теорії (Р.С. Белкін, В.О. Образцов, С.А. Шейфер, В.Ю. Шепітько та ін.) також розуміють закріплені кримінально-процесуальним законом окремі комплекси пізнавальних та засвідчувальних операцій, спрямовані на збирання, дослідження, використання та оцінку доказів [3, с. 6].

Інші науковці визначають слідчу дію як вид пізнавальної діяльності слідчого та інших уповноважених законом осіб, що здійснюється на стадії досудового розслідування і при розслідуванні за нововиявленими обставинами, відповідно до регламентованого кримінально-процесуальним правом порядку виявлення, дослідження, фіксації та вилучення доказів [4, с. 6-7]. На думку С.А. Шейфера, слідча дія виступає як пізнавальна діяльність слідчого, є об'єктом правового регулювання і актом правозастосування кримінально-процесуального права слідчим (судом) [5, с. 52].

Як зазначає Р.С. Белкін, слідча дія — це елемент діяльності, але він не вичерпується тим, що використовується як спосіб збирання, дослідження і оцінки доказів. Вказана дія — це самостійний елемент регламентованої кримінально-процесуальним законом діяльності слідчого зі збирання, дослідження і оцінки доказів, хоча комплекс слідчих дій не вичерпує діяльності слідчого у процесі розслідування злочину [6, с. 154].

Вітчизняні науковці М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко тлумачать слідчі дії як частину процесуальної діяльності, пов'язану з виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у кримінальній справі [7]. Під слідчими діями А.Я. Дубинський розумів процесуальні дії слідчого або особи, яка проводить дізнання, що здійснюються, як правило, на стадії досудового слідства відповідно до визначених правил і напрямків щодо збирання і перевірки доказів [8, с. 46].

Проаналізувавши існуючі погляди на вказане поняття, зазначимо, що в літературі прийнято називати слідчими лише ті процесуальні дії слідчого, які, на відміну від інших (обрання запобіжних заходів, роз'яснення прав учасникам процесу тощо), спрямовані саме на виявлення, перевірку і закріплення доказів. Проте, не кожна слідча дія може служити способом збирання доказів. Так, накладення арешту на майно нічого не додає у плані отримання доказів, так само як і обрання запобіжних заходів. Слідча ж дія виконує активну пізнавальну функцію, забезпечуючи перетворення доказів-слідів у докази в їх процесуальному розумінні [9, с. 100].

Напевно, слід обмежитися наведеними визначеннями та висловити свою думку щодо

того, які ж процесуальні дії та на підставі чого слід вважати слідчими (розшуковими) за чинним КПК України. Основу слідчих (розшукових) дій складають окремі методи пізнання — перш за все, це безпосереднє і особисте сприйняття слідчим обстановки місця події, наданих при допиті відомостей, опитування, пошук, порівняння, дослідження, які супроводжуються закріпленням (фіксацією) одержаної інформації чи висновків дослідження у відповідних процесуальних документах. Порівнюючи, наприклад, огляд, обшук, допит, слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання, призначення судової експертизи (дії, безумовно, слідчі, спрямовані на виявлення (розшук) доказів) з, наприклад, накладанням арешту на майно, отримання зразків для порівняльного дослідження та ін., можна побачити, що останні переслідують свої цілі, але зовсім інші, ніж спрямовані на доказування. Ще відзначає слідчу дію те, що у своїй сутності будь-яка з них є дією одномоментною і безперервною, хід і результати якої відображаються в одному документі — протоколі цієї дії (протокол огляду, обшуку, допиту тощо). Виключенням з цього є лише призначення експертизи, слідча дія, яка оформлюється постановою, а не протоколом. Хоча призначення експертизи є слідчою дією.

Проведення слідчих (розшукових) дій є обов'язковою складовою процесуальної діяльності слідчого та безпосереднім способом вирішення завдань доказування. Вказані дії займають у діяльності слідчого по розслідуванню кримінальних правопорушень достатньо вагомую частину, але це не вичерпує їх у процесі розслідування, оскільки процесуальні, організаційні та слідчі (розшукові) дії, що проводить слідчий, перебувають у взаємозв'язку, взаємозалежності, доповнюючи одна одну і, у підсумку, всі вони спрямовані на досягнення завдань кримінального судочинства. З наведеного можна зробити висновок: не кожна процесуальна діяльність слідчого спрямована на збирання доказів. Процесуальна діяльність, спрямована на збирання доказів, здійснюється у двох формах: проведення слідчих (розшукових) дій і проведення інших процесуальних дій.

Щодо відмінності слідчих (розшукових) дій від інших процесуальних дій. Закріплення та регламентація слідчої (розшукової) дії в КПК України — обов'язкова умова її проведення. На це вказує І.Є. Биховський, слушно зазначаючи, що невірною є думка окремих процесуалістів і практика слідчих, які вважають правомірним проведення певної дії, не передбаченої законодавством [4, с. 35]. Це положення підтримує й С.А. Шейфер [5, с. 61]. Окремі автори до обов'язкових ознак слідчої (розшукової) дії відносять проведення її після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі — ЄРДР) [10, с. 125]. Проте, звернення до частини третьої статті 214 КПК України показує, що дозволено проведення огляду місця події до внесення відомостей до ЄРДР. Тому, з урахуванням наведеного винятку, вказану ознаку не можна вважати обов'язковою.

На нашу думку, до обов'язкових ознак слідчих (розшукових) дій, які відрізняють їх від «інших процесуальних дій» належать: 1) їх чітко виражений пізнавальний характер і спрямованість; 2) їх проведення на стадії досудового розслідування та при розслідуванні за нововиявленими обставинами; 3) їх процесуальна регламентація, яка визначає порядок виявлення, дослідження, фіксації й вилучення доказів (ч.1 ст. 223 КПК України).

Слід зазначити, що друга й третя ознаки властиві всій процесуальній діяльності слідчого. Пізнавальна спрямованість є характерною не лише для слідчих (розшукових) дій, але й для інших способів збирання доказів. Проте, пізнавальна складова як слідчих (розшукових), так і «інших» процесуальних дій має свою специфіку, що виражається у формі безпосереднього й опосередкованого пізнання. Основу слідчих

(розшукових) дій складає, перш за все, безпосереднє і особисте сприйняття слідчим всього, що пов'язане з розслідуванням, його відповідні дії та рішення у зв'язку з цим.

Будь-яка слідча (розшукова) дія може проводитися за рішенням слідчого тільки після внесення відомостей до ЄРДР (в ст. 214 КПК України виняток зроблено лише для проведення огляду місця події); порядок її провадження та процесуальне оформлення повинні суворо відповідати КПК України; слідчі (розшукові) дії проводяться за наявності правової і фактичної підстав.

Правова підстава — це сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом умов, що дають слідчому право виконати ту або іншу слідчу (розшукову) дію. Під фактичною підставою слід розуміти фактичні дані, що диктують необхідність виконання конкретних дій в інтересах встановлення істини у справі. Мета проведення тієї або іншої слідчої (розшукової) дії прямо передбачена в нормах КПК України. Наприклад, мета огляду — виявлення та фіксація відомостей щодо обставин вчинення злочину (ст. 237 КПК); мета обшуку — виявлення та фіксація відомостей щодо обставин вчинення злочину відшукування знаряддя злочину та ін. (ст. 234 КПК).

Інші, крім слідчих, процесуальні дії слідчого також потребують правових підстав для їх проведення. Відкриття матеріалів досудового розслідування відбувається лише після того, як слідчий визнав зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, чи іншої форми закінчення розслідування і повідомив про його завершення вказаним в законі особам (ч. 1 ст. 290 КПК). Фактичні ж підстави притаманні лише слідчим (розшуковим) діям.

Досліджуючи сутність слідчих (розшукових) дій, можна виділити дві сторони характерні для цих процесуальних дій: пізнавальну і нормативну. Пізнавальна сторона представлена, зокрема, прийомами пізнання, що використовуються слідчим при їх проведенні (безпосереднє спостереження і сприйняття, вимірювання, опис). Нормативна сторона слідчих (розшукових) дій полягає в детальній регламентації правил і умов їх проведення, що встановлені КПК України.

Слід також мати на увазі, що слідчі (розшукові) дії мають подвійну природу. З одного боку, це кримінально-процесуальна форма (підстави, порядок їх проведення та оформлення); з іншого, криміналістичний (тактичний) зміст дії, її спрямованість на збирання доказів. Тому слід пам'ятати про таку їх природу, оскільки захопленість однією зі сторін слідчої (розшукової) дії, може поставити під сумнів отримані при їх проведенні результати. Пояснимо це на наступному прикладі. Захопившись проведенням допиту і реалізацією тактичних прийомів отримання правдивих показань, слідчий, виконавши вимоги КПК України щодо роз'яснення особі її прав і обов'язків, залишив на потім і забув отримати відповідні підписи допитуємого. Порушення процесуальної форми робить надалі неможливим використання як доказів отриманих показань. Або слідчий надто захопившись виконанням вимог КПК України, не приділив достатнього часу власне проведенню (тактиці) слідчої (розшукової) дії, не отримавши показань, які можна було б використати як докази. В результаті є належно складений протокол, а його цінність як джерела доказів відсутня.

Відображення процесу проведення слідчої (розшукової) дії та отриманих при цьому результатів відбувається у протоколі. Оскільки протоколи слідчих (розшукових) дій, відповідно до ст. 104 КПК України, є основним процесуальним способом оформлення названих дій та їх результатів, складання протоколів є характерною ознакою слідчих (розшукових) дій (статті 104-106 КПК України). Саме протоколи зазначених дій відображають результат безпосереднього сприйняття фактичних даних відпо-

відними учасниками процесу.

Насамкінець запропонуємо своє визначення слідчих (розшукових) дій. Слідчі (розшукові) дії – це передбачені КПК України процесуальні дії слідчого, прокурора, які проводяться під час досудового розслідування, спрямовані на вирішення завдань доказування і безпосередньо полягають у виявленні, збиранні, перевірці та використанні фактичних даних, які можуть бути доказами в кримінальному провадженні, і результати яких оформлюються протоколами.

Звичайно, що кримінальний процесуальний закон потребує подальшого розвитку і вдосконалення. Лише річний досвід існування чинного КПК України та застосування його положень на дає можливості виявити всі існуючі недоліки закону. Більшість пов'язаних з цим проблем по праву складатимуть предмет теоретичних досліджень науковців. Проте, розпочинати це слід із загальних та основних питань, вирішивши які, можна буде рухатися далі, а не зупинятися повсякчас на невирішених проблемах. Одне з основних питань, що має практичне значення і потребує проведення відповідних досліджень, є питання, пов'язане зі слідчими (розшуковими) діями, їх переліком, підставами та порядком проведення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ларин А.М. Работа следователя с доказательствами: Монограф. / Ларин А.М. - М.: Юрид. лит., 1966. - 155 с.
2. Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе / Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н. - М.: Юрид. лит., 1965. - 367 с.
3. Баев О.Я., Солодов Д.А. Производство следственных действий: криминалистический анализ УПК России, практика, рекомендации: практическое пособие / О.Я. Баев, Д.А. Солодов. - М.: Эксмо, 2009. - 208 с.
4. Гутерман М.П. Организационные мероприятия следователя в процессе расследования преступлений: Автореф. дис. канд. юрид. наук:12.00.09 / Гутерман М.П. - М., 1980. - 18 с.
5. Быховский И.Е. Развитие и совершенствование следственных действий (Краткие тезисы докладов и научных конференций) / 50 лет Советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия. - Л., 1972. - С. 31-35.
6. Шейфер С.А. Следственные действия: сущность и процессуальная форма / Шейфер С.А. - М., 1981. - 128 с.
7. Белкин Р.С. Криминалистика: Учебник для вузов / Белкин Р.С. - М.: «Норма», 2001. - 990 с.
8. Михеенко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник / Михеенко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. - К.: Либідь, 1999. - С. 234-236.
9. Дубинский А. Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел: [учеб. пособие] / Дубинский А. Я. - К.: НИИРИО КВШ МВД СССР, 1987. - С. 46.
10. Горбачев О. Слідчі дії: термінологія, поняття, види / Горбачев О. // Вісник Академії правових наук України. - Харків, 1997. - Вип. 2. - С. 125-130.
11. Досудове розслідування кримінальних справ. Навч.-практ. посібн. / [Грошевой Ю.М., Вапнярчук В.В., Капліна О.В., Шило О.Г.] - Харків: «ФІНН», 2009. - 328с.
12. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я.Тацій, А.Р. Туманян та ін.; за ред. В.Я.Тація, Ю.М.Грошевого, О. В. Капліної, О.Г.Шило. - Х.: Право, 2013. - 824 с.
13. Кримінальний процес [текст]: підручник. / За ред. В.В.Коваленка, Л.Д.Удалової, Д.П.Письменного. - К.: «Центр учбової літератури», 2013. - 544 с.
14. Складання кримінально-процесуальних документів у досудовому провадженні / Кол. авт.: Удалова Л. Д., Азаров Ю. І., Рожнова В. В.: Навч. посібник. - К., 2013. - 329 с.